

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

КОПОТУН Ігор Миколайович

УДК 343.85

**ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ЗУМОВЛЮЮТЬ ВИНИКНЕННЯ
НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Одеса – 2014

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України

Науковий консультант доктор юридичних наук, професор
КОЛЬ Олександр Григорович,
Навчально-науковий інститут права та психології
Національної академії внутрішніх справ,
директор

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України
ТУЛЯКОВ В'ячеслав Олексійович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
завідуючий кафедрою кримінального права;

доктор юридичних наук, професор
ЄМЕЛЬЯНОВ Вячеслав Павлович,
Навчально-науковий інститут права та масових
комунікацій Харківського національного університету
внутрішніх справ,
професор кафедри кримінального права, кримінально-
виконавчого права та кримінології;

доктор юридичних наук, професор
ЛИХОВА Софія Яківна,
Юридичний інститут
Національного авіаційного університету,
завідуючий кафедрою кримінального права і процесу

Захист відбудеться 6 червня 2014 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 41.086.03 національного університету «Одеська юридична
академія» за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці національного університету
«Одеська юридична академія» за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 5 травня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.І. Чанишева

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Злочинність у виправних колоніях становить серйозну і складну проблему не тільки для Державної кримінально-виконавчої служби України, а й для нашої держави та суспільства в цілому, що стали на шлях побудови правової держави та інтеграції у світовий правовий простір. Учинення засудженими злочинів під час відбування покарання свідчить про їх підвищену суспільну небезпеку, позаяк кримінально карні діяння в цьому вчиняються безпосередньо у процесі виконання покарання за попередні злочини, в умовах ізоляції засуджених і посиленого нагляду за ними, а також про наявність серйозних прогалин та суперечностей, які виникають під час виконання покарання у виді позбавлення волі, що ставить під сумнів можливість досягнення мети кримінально-виконавчого законодавства України, зокрема в частині запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так й іншими особами.

У сучасних умовах саме на розв'язання цієї та інших проблем спрямована широкомасштабна реформа органів й установ виконання покарань, фундаментальні засади якої закріплено в Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схваленої Указом Президента України від 8 листопада 2012 р. № 631/2012. Ця реформа покликана наблизити діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України до міжнародних стандартів і потреб суспільного розвитку, а також зменшити кількість засуджених до позбавлення волі. З цією ж метою в Україні здійснюється гуманізація кримінального законодавства. Як наслідок, у виправних колоніях концентруються особи, які вчинили тяжкі й особливо тяжкі злочини, в тому числі злочини проти особи та правосуддя. Так, станом на 1 лютого 2014 р. в 182 установах виконання покарань України трималося 125 333 особи, з них 15,5 тис. осіб – за умисне вбивство, в тому числі: 7,9 тис. осіб, які вчинили вбивство за обтяжливих обставин; 8,8 тис. осіб – за вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження; 25,6 тис. осіб – за розбій, грабіж та вимагання; 2,3 тис. осіб – за згвалтування; 28 осіб – за захоплення заручників; 19,1 тис. осіб – за злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення.

Саме зазначені категорії осіб є головним дестабілізуючим правопорядок у колоніях чинником і суб'єктами вчинення злочинів під час відбування покарання. Зокрема, протягом 2002 р. (з часу прийняття нового Кримінального кодексу України) в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах засудженими та особами, взятими під варту, вчинено 407 злочинів, 2003 р. – 377, 2004 – 324, 2005 – 385, 2006 – 408, 2007 – 489, 2008 – 536, 2009 – 422, 2010 – 404, 2011 – 465, 2012 – 576, 2013 р. учинено 515 злочинів. Крім того, проблемою у сфері виконання покарань є діяльність окремих осіб, груп засуджених негативної спрямованості, які приховано або відкрито протидіють персоналу виправних колоній, що в результаті негативно позначається на стані

правопорядку й дисципліни, ускладнює криміногенну обстановку в зазначених установах. Більш того, зазначена протиправна діяльність засуджених погіршує процес виконання та відбування покарання, порушує принципи невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, що врешті-решт знижує рівень ефективності кримінально-виконавчої діяльності запобігання злочинам в установах виконання покарань і рецидивної злочинності в Україні взагалі.

Як свідчить практика, поки що передчасно говорити про істотні успіхи в боротьбі зі злочинністю у виправних колоніях. Проведені останніми роками дослідження показали, що вжиті заходи та профілактичні дії не повною мірою відповідають криміногенній та кримінальній ситуації, що виникла у зазначених установах виконання покарань, й тому не можуть привести до корінного усунення причин і умов злочинності серед засуджених до позбавлення волі.

Слід зазначити, що проблеми запобігання злочинності органами й установами Державної пенітенціарної служби України традиційно привертають пильну увагу науковців, особливо з часу відокремлення пенітенціарного відомства від Міністерства внутрішніх справ України (1999 р.). Науково-методологічним підґрунтям у цьому контексті стали праці таких українських учених, які представляють різні галузі наукового знання, а саме: Л. В. Багрія-Шахматова, О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, І. Г. Богатирьова, В. І. Борисова, М. Г. Вербенського, П. А. Вороб'я, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, Б. М. Головкіна, В. К. Грищука, І. М. Даньшина, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, В. М. Дрьоміна, О. О. Дудорова, В. П. Ємельянова, А. П. Закалюка, В. П. Захарова, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кальмана, В. В. Коваленка, О. В. Козаченка, О. Г. Колба, О. М. Костенка, І. П. Лановенка, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, О. А. Мартиненка, П. П. Матишевського, М. І. Мельника, В. А. Мисливого, П. П. Михайленка, С. С. Мірошніченка, А. А. Музики, Д. Й. Никифорчука, В. І. Осадчого, Г. О. Радова, А. В. Савченка, В. В. Сташиса, А. Х. Степанюка, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, В. П. Тихого, В. М. Трубникова, В. О. Тулякова, П. Л. Фріса, Ю. О. Фролова, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна, Н. М. Ярмиш, О. Н. Ярмиша, С. С. Яценка, М. М. Яцишина та ін. Серед зарубіжних дослідників проблем протидії злочинності серед засуджених слід зазначити праці Ю. М. Антоняна, М. П. Барабанова, Р. Є. Джансараєвої, А. І. Долгової, І. І. Карпеця, В. М. Кудрявцева, В. В. Лунєєва, О. В. Старкова, Г. А. Туманова, В. Б. Шабанова, В. Є. Южаніна та ін.

Поряд із тим, незважаючи на значну кількість праць із названої проблематики, слід констатувати, що вивчення злочинності у виправних колоніях залишається актуальним завданням через зростаючу тенденцію вчинення кримінально карних діянь засудженими, теоретико-прикладною доцільністю виділення групи складів злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, та оптимізації заходів щодо їх запобігання. Крім того, виникла потреба розробити ефективне прогнозування та планування заходів запобігання зазначеним злочинам, що вчиняються у виправних колоніях, та правового механізму кримінально-виконавчого впливу

як на групу засуджених, так і на кожного засудженого під час виконання покарань, пов'язаних із позбавленням волі, з метою запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так й іншими особами.

До того ж з позиції зміни пріоритетів державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, її подальшої демократизації та гуманізації потребують удосконалення правова база, організаційно-управлінські й суто кримінологічні аспекти боротьби органів та установ Державної кримінально-виконавчої служби України зі злочинністю серед засуджених у цілому.

Вирішення окресленого кола проблемних питань надасть можливість істотно вдосконалити теоретико-правові та організаційні засади запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, значно посилити кримінологічний вплив на різні форми їх вияву, а також на рецидивну злочинність в установах виконання покарань загалом.

Безумовна важливість, актуальність і складність теоретичних та прикладних проблем запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, а також необхідність розроблення практично спрямованих пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення науково-прикладних засад запобігання злочинним виявам у зазначених установах зумовили необхідність проведення відповідного наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Обрана тема дослідження ґрунтується на положеннях Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р; Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схваленої Указом Президента України від 8 листопада 2012 р. № 631/2012; Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 рр., затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24 вересня 2010 р. № 14-10; відповідає тематиці Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів та установ, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України, на період 2013-2017 рр., затверджені наказом Державної пенітенціарної служби України від 4 січня 2013 р. № 8/ОД–13, планів науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2013-2014 рр.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення й наукове обґрунтування теоретико-прикладних і правових засад запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях України.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких основних завдань:

визначити теоретико-прикладні передумови виділення групи складів злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, а також методологічні засади дослідження;

проаналізувати стан наукових досліджень проблем запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях;

дослідити становлення та розвиток діяльності щодо запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях;

дослідити зарубіжний досвід в аспекті запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях;

здійснити кримінально-правову характеристику злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, залежно від родового об'єкта, а саме: злочинів проти життя та здоров'я особи; злочинів проти правосуддя; інших злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях.

проаналізувати стан і тенденції вчинення злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях;

визначити причини та умови вчинення злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях;

установити специфічні риси засуджених, які вчиняють злочини, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, а також потерпілих від цих злочинів;

сформулювати поняття і запропонувати систему (загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні заходи) запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях;

установити стан правового регулювання запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях;

визначити поняття й зміст прогнозування злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях;

дослідити процес планування заходів запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях;

розробити пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України та рекомендації, спрямовані на підвищення рівня ефективності та практики діяльності виправних колоній із запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій.

Об'єктом дослідження є правові відносини, які пов'язані із запобіганням злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях України.

Предметом дисертаційного дослідження є теоретико-прикладні та правові засади запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях України.

Методи дослідження обрано з огляду на поставлену мету, задачі, об'єкт і предмет. Методологічну основу становлять положення та висновки загальної теорії пізнання. З урахуванням комплексного підходу до розв'язання

порушених проблем, у роботі були використані сучасні методи наукового пізнання. Зокрема, *діалектичний* – для встановлення соціально-правової сутності запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, аналізу кримінологічної детермінації цих злочинів, взаємозумовленості та взаємозв'язку запобіжної діяльності виправних колоній з політикою протидії злочинності в Україні загалом; *порівняльно-правовий* – для порівняльного аналізу діяльності пенітенціарних інституцій різних країн світу щодо запобігання злочинам у пенітенціарних установах, а також ліквідації надзвичайних ситуацій, спричинених учиненням таких злочинів (підрозділ 1.4); *історичний* – для дослідження різних аспектів запобіжної діяльності виправних колоній в процесі історичного розвитку пенітенціарної системи України (підрозділ 1.3); *статистичний* (разом з іншими методами) – для обґрунтування доцільності дослідження саме виправних колоній як об'єктів кримінологічного впливу під час запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій (підрозділ 1.1); *вивчення документів* – для дослідження відомостей, що були одержані, й під час вивчення матеріалів службових розслідувань за фактами вчинення злочинів у виправних колоніях, посадових інструкцій співробітників структурних підрозділів зазначених установ і були покладені в основу розроблення проекту Інструкції із запобігання злочинам серед засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях (дод. Ж) (підрозділ 4.1); *опитування* – для отримання лівової частки емпіричного матеріалу щодо предмета дослідження й перевірки чималої кількості теоретичних висновків (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3, 3.5, 4.1); *включеного спостереження* – для застосування під час стажування на посадах начальника відділення соціально-психологічної служби, оперативного працівника. Використовувалися й такі методи, як: *експеримент, метод експертних оцінок, системно-структурний метод, логіко-формальний метод* та ін.

Емпіричну базу дослідження становлять дані судової статистики, статистики Державної пенітенціарної служби України за 2008–2013 рр.; результати анкетування співробітників виправних колоній (320 співробітників); узагальнення результатів вивчення 230 кримінальних справ засуджених, які відбували покарання у виправних колоніях Волинської, Дніпропетровської, Київської, Кіровоградської, Одеської, Полтавської, Харківської, Херсонської та Черкаської областей і вчинили протягом 2008–2013 рр. злочини, передбачені ст. 115, 391, 392, 393 КК України. У дисертації також використана інформація, яка висвітлена в оглядах, бюлетенях, інформаційних листах, наказах Державної пенітенціарної служби України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що за характером і змістом розроблених проблем дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням щодо теоретико-прикладних та правових засад запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях.

У дисертації висунуто та обґрунтовано низку нових теоретичних і важливих у практичному плані положень, які відображають її наукову новизну. Зокрема:

вперше:

сформульовано науково обґрунтоване визначення понять «злочини, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях», «запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях», «прогнозування злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях»;

проаналізовано становлення та розвиток діяльності щодо запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, що надало можливість виокремити три періоди її розвитку, зокрема: 1) дореволюційний (до 1917 р.); 2) радянський (1917–1991 рр.); 3) пострадянський (сучасний) (з 1991 р.);

за результатами аналізу стану й тенденцій вчинення злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, причин і умов їх учинення, характеристик засуджених, які вчиняють такі злочини, й потерпілих від них розроблено кримінологічну характеристику злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях;

розроблено типологічні портрети засуджених, які вчиняють злочини, передбачені ст. 115, 147 (349), 391, 392, 393 Кримінального кодексу України;

надано соціально-правову класифікацію потерпілих від злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, із числа засуджених і співробітників цих установ;

розроблено систему (загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні заходи) запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях;

розроблено пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України (Кримінального кодексу України, Кримінально-виконавчого кодексу України, інших законів України) та рекомендації, спрямовані на підвищення рівня ефективності та практики діяльності виправних колоній із запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій;

удосконалено:

наукові підходи щодо класифікації злочинів, учинених засудженими під час відбування покарання, на підставі чого сформульовано та наведено теоретико-прикладне обґрунтування гіпотези про те, що існує група складів злочинів, які в силу властивих їм типологічних ознак, а також суспільно небезпечних наслідків зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях;

структуру кримінологічної характеристики злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, і злочинців із числа засуджених, які їх учиняють, з урахуванням їх соціальної занедбаності та поведінки під час відбування покарання;

структурно-логічну побудову процесу планування заходів запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних

колоніях, зокрема, обґрунтовано складання плану заходів запобігання цим злочинам за такими основними розділами: 1) організаційно-управлінська діяльність; 2) оперативно-розшукова діяльність; 3) охорона, нагляд і безпека; 4) соціально-виховна робота із засудженими; 5) виробничо-господарська діяльність; 6) матеріально-побутове забезпечення засуджених; 7) медико-санітарне забезпечення засуджених;

підзаконні нормативно-правові акти Державної пенітенціарної служби України з питань запобігання злочинам. Зокрема, розроблено проект Інструкції із запобігання злочинам серед засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях (дод. Ж);

набули подальшого розвитку:

теорія кримінального права України, а саме: на підставі аналізу низки нормативно-правових положень і праць учених, які досліджували різні аспекти функціонування установ виконання покарань за надзвичайних ситуацій, доведено, що до злочинів, які зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, слід відносити: умисне вбивство (ст. 115 (348) КК України); захоплення заручників (ст. 147 (349) КК України); масові заворушення (ст. 294 КК України); злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України); дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК України); втечу з місця позбавлення волі (ст. 393 КК України);

позиції вчених і практиків щодо необхідності подальшого проведення досліджень проблем запобігання злочинам, що вчиняються у процесі виконання та відбування кримінальних покарань в органах і установах кримінально-виконавчої системи України;

пропозиції щодо доцільності впровадження позитивного зарубіжного досвіду у вітчизняну пенітенціарну практику. Зокрема, автор обґрунтував, що деякі з окреслених у дисертації перспективних напрямів (наприклад, технопревенція за рахунок поліпшення інженерно-технічних засобів охорони та нагляду) потребують упровадження у вітчизняну кримінально-виконавчу практику, водночас як доцільність використання деяких нетрадиційних і певною мірою новаторських форм потребує додаткового (у тому числі психолого-педагогічного) дослідження;

теорія детермінації злочинності в установах виконання покарань. Зокрема, причини та умови вчинення злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, диференційовано на дві групи: 1) детермінанти, пов'язані з організацією виконання покарання у виді позбавлення волі; 2) детермінанти, що належать до виконання персоналом функцій професійної діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані та викладені у дисертації положення, узагальнення, висновки і рекомендації набувають як загальнотеоретичного, так і практичного значення для науки кримінального, кримінально-виконавчого права, кримінології та використовуються:

– у правотворчості – для вдосконалення правових норм про відповідальність за злочини, вчинені під час відбування покарань, а також кримінологічного, кримінально-правового та кримінально-виконавчого регулювання запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях (акт впровадження Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України від 13 березня 2014 р. № 04–20/12–424);

– у правозастосуванні – для вдосконалення діяльності структурних підрозділів органів і установ виконання покарань щодо запобігання злочинам, що вчиняються засудженими під час відбування покарань (висновок науково-експертної ради Державної пенітенціарної служби України від 21 січня 2014 р. № 1/2014; акт впровадження управління оперативно-розшукової роботи Державної пенітенціарної служби України від 10 січня 2014 р. № 10–17/Ов; акт впровадження управління Державної пенітенціарної служби України в АР Крим від 12 січня 2014 р.; акт впровадження управління Державної пенітенціарної служби України у Вінницькій області від 14 січня 2014 р.);

– у науковій роботі – як основа для подальшого розроблення теоретико-прикладних проблем профілактики злочинів узагалі та особливостей протидії злочинності в органах і установах виконання покарань зокрема, а також як підґрунтя для кримінологічного вивчення окремих видів злочинів й обґрунтування теоретичних засад щодо організації координації діяльності суб'єктів профілактики злочинів (акт впровадження навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ від 15 січня 2014 р.);

– у навчальному процесі – у процесі викладення навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінологія», «Кримінально-виконавче право», «Кримінальний процес», «Судові і правоохоронні органи України» (акт впровадження Чернігівського юридичного коледжу Державної пенітенціарної служби України від 8 січня 2014 р.; акт впровадження Міжрегіональної Академії управління персоналом від 30 січня 2014 р.).

Особистий внесок здобувача. Положення, викладені в дисертації та винесені на захист, розроблені автором особисто. Наукові ідеї та розроблення, що належать співавторам опублікованих робіт, у дисертації не використовувалися. У працях, опублікованих у співавторстві, 80 % змісту становлять власні теоретичні напрацювання дисертанта.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію підготовлено на кафедрі кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, де проведено її обговорення.

Результати, що розкривають основні положення дисертаційного дослідження, оприлюднено дисертантом на 27 конференціях, семінарах і круглих столах, а саме: міжнародних науково-практичних конференціях, що відбулися в Україні (Запоріжжя, 2010 р.; Київ, 2010–2013 рр.; Одеса, 2011 р.; Дніпропетровськ, 2012 р.; Чернігів, 2012–2013 рр.), Російській Федерації (Владимир, 2013 р.; Вологда, 2013 р.; Воронеж, 2013 р.; Рязань, 2012–2013 рр.); всеукраїнських та міжвузівських науково-практичних і науково-теоретичних

конференціях (Донецьк, 2011 р.; Київ, 2011–2013 рр.; Івано-Франківськ, 2013 р.); науково-практичних семінарах (Київ, 2012 р.; Чернігів, 2012 р.); круглих столах (Київ, 2013, 2014 рр.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 82 наукові праці, серед них дві монографії: «Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» (Київ, 2013 р.), «Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях (кримінально-виконавчі та оперативно-розшукові засади)» (Київ, 2013 р.), 29 статей у наукових фахових виданнях України, з них 5 – таємно, 5 статей у науково-метричних виданнях інших держав з напряду, за яким підготовлено дисертацію, 2 свідоцтва про реєстрацію авторського права на твір, 16 навчальних посібників і методичних рекомендацій (у співавторстві), 28 статей (тези виступів і статті у наукових нефахових виданнях України) в інших виданнях.

Структура дисертації відображає логіку і послідовність наукового дослідження і зумовлена його предметом і метою. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, які містять 15 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (547 найменувань на 64 сторінках) і 13 додатків (46 сторінок). Повний обсяг дисертації становить 510 сторінок, обсяг основного тексту дисертації – 400 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, його методологічну основу, наукову новизну одержаних результатів, їх практичне значення, апробацію та публікації результатів дослідження, наведено дані щодо його структури й обсягу.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» складається з чотирьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1. «Теоретико-прикладні передумови виділення групи складів злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях»* сформульовано та наведено теоретико-прикладне обґрунтування гіпотези про те, що існує група складів злочинів, що в силу властивих їм типологічних ознак, а також суспільно небезпечних наслідків зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях. Виокремлено обставини, з допомогою яких обґрунтовано доцільність дослідження саме виправних колоній як об'єктів кримінологічного впливу для запобігання в них злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій, а саме: 1) найбільша (порівняно з іншими установами) кількість осіб, які відбувають у них покарання; 2) відбування в них найсуворіших видів покарань – позбавлення волі на певний строк і довічного позбавлення волі; 3) найбільший рівень злочинності серед вітчизняних установ виконання покарань. На підставі аналізу низки нормативно-правових положень і праць

учених, які досліджували різні аспекти функціонування установ виконання покарань за надзвичайних ситуацій, зроблено висновок, що до злочинів, які зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, слід відносити: умисне вбивство (ст. 115 (348) КК України); захоплення заручників (ст. 147 (349) КК України); масові заворушення (ст. 294 КК України); злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України); дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК України); втечу з місця позбавлення волі (ст. 393 КК України). Виокремлено характерні ознаки злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, зокрема: 1) ці злочини вирізняються найбільшою питомою вагою у структурі злочинності в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; 2) суб'єктами їх учинення є особи, які відбувають найсуворіші види покарань – позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі; 3) деякі з цих злочинів є найбільш небезпечними та резонансними (ст. 115 (348), 147 (349), 294, 392, 393 КК України), а інші – найбільш поширеними, що становлять меншу соціальну небезпечність (ст. 391 КК України); 4) ці злочини за наслідками, що настали внаслідок їх учинення або можуть настати під час подальшого ускладнення оперативної обстановки, становлять (можуть становити) загрозу життю або здоров'ю особи (засуджених, персоналу, відвідувачів, жителів прилеглої до колонії території) чи призводять (можуть призвести) до порушень сталого функціонування виправної колонії, аж до повного унеможливлення; 5) суб'єктивна сторона цих злочинів характеризується прямим умислом.

У підрозділі 1.2. «Методологічні засади і стан наукових досліджень проблем запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» встановлено, що нині відсутня концепція запобігання у виправних колоніях ускладненням криміногенної обстановки, злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій. Визначено основні методи наукового пошуку та з'ясовано їх сутність. Зокрема, в процесі дослідження запобігання цим видам злочинів було застосовано такі методи: діалектичний, аналізу, порівняльно-правовий, історичний, статистичний, вивчення документів, опитування, включеного спостереження, експеримент, експертних оцінок, системно-структурний, логіко-формальний. Результати аналізу наукових і методичних розроблень свідчать про те, що проблема злочинності в установах виконання покарань не лишалася без уваги не тільки практичних працівників, а й вчених. Однак наукові дослідження, спрямовані на розв'язання проблеми злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, в основному мають часову віддаленість (досліджувались, зокрема, за часів СРСР та до прийняття Кримінально-виконавчого кодексу України 2003 р.), до їх предметної сфери не входило дослідження комплексу взаємопов'язаних детермінант, зумовлених не тільки особистісними якостями засуджених, а й процесом виконання та відбування покарання.

У підрозділі 1.3. «Становлення та розвиток діяльності щодо запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій

у виправних колоніях» встановлено, що злочинність у місцях позбавлення волі завжди характеризувалася жорстокістю, яка безпосередньо залежить від тих соціальних, економічних і політичних процесів, які відбуваються в державі. Будь-яка зміна в житті держави характеризується зростанням злочинності, що, у свою чергу, призводить до зростання злочинності й посилення її форм у місцях позбавлення волі. Основним змістом розгляду соціально-історико-правових тенденцій злочинів, учинених у виправних колоніях, стала спроба автора опрацювати джерела, що висвітлюють зазначену проблему в Україні; її результати викладено в дисертації й дають змогу зробити висновок про роль і можливості держави в забезпеченні цивілізованого розвитку установ виконання покарань. Дослідженням доведено, що у період реформування кримінально-виконавчої системи необхідною умовою підвищення ефективності її діяльності щодо запобігання злочинам, що вчинюються у виправних колоніях, і захисту засуджених і персоналу установ виконання покарань від злочинних посягань є використання історичного досвіду пенітенціарної системи Української держави на різних етапах її функціонування, таких як: 1) дореволюційний (до 1917 р.); 2) радянський (1917–1991 рр.); 3) пострадянський (сучасний) (з 1991 р.).

У *підрозділі 1.4. «Зарубіжний досвід запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях»* проаналізовано теорії, що пояснюють причини виникнення масових заворушень, зокрема: теорія кримінально-біологічної регресії; теорія психічного впливу; теорія психопатологічної конвергенції. Проаналізовано досвід Федерального бюро тюрем Сполучених Штатів Америки та Федерального бюро розслідувань щодо розроблення й використання на практиці трирівневої класифікації засуджених, відповідно до ступеня їх участі у неформальних організаціях негативної (злочинної) спрямованості. Із метою виявлення організованих злочинних угруповань у виправних колоніях, спираючись на позитивний зарубіжний досвід у цій сфері, запропоновано алгоритм збирання відомостей про засудженого за визначеними показниками, а саме: 1) офіційне вираження належності засудженого до певної неформальної організації (банди), яка потребує перевірки з інших джерел; 2) наявність татуювань, які в деяких «тюремних» бандах є своєрідним маркером, що символізує належність особи; 3) асоціація засудженого з неформальними групами протиправного характеру, які створені як із представників засуджених, так і з осіб, які перебувають на волі; 4) оперативна інформація з інших установ, у яких раніше тримався засуджений; 5) аналіз змісту листування, фотографій, літератури, що цікавить засудженого; 6) оцінювання особистості засудженого персоналом пенітенціарної установи, яке має бути офіційно задокументовано; 7) конфіденційні джерела, що фактично містять оперативну інформацію, зібрану агентурою в пенітенціарній установі, про характер взаємовідносин засудженого з оточенням, його переконання, ставлення до персоналу установи й режиму виконання та відбування покарання, входження до різних груп засуджених тощо (у цьому разі має бути здійснено оцінювання надійності

джерела інформації); 8) обставини вчинення злочину, за який засуджено особу (час, характер, місце вчинення, мотивація злочину), які розглядаються в контексті з іншими ознаками; 9) характеристика зв'язків засудженого поза пенітенціарною установою (вивчення осіб, які прибувають на побачення до засудженого, телефонних розмов тощо). Обґрунтовано потребу індивідуально-профілактичної роботи з особами, які претендують на роль лідера в неформальній групі засуджених. Зокрема, доведено, що робота із засудженими, схильними до лідерства, залучення їх до співробітництва з адміністрацією або компрометація їх в очах інших засуджених є одним із перспективних напрямів оперативно-розшукової роботи в установах виконання покарань. Доведено, що поширена на Заході й поступово апробована на пострадянському просторі (в тому числі в Україні) методика оцінювання ризиків і можливостей (або оцінювання ризиків і криміногенних потреб) може бути корисною з позицій застосування під час прогнозування індивідуальної злочинної поведінки для запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях.

Розділ 2 «Кримінально-правова характеристика злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. «Кримінально-правова характеристика множинності злочинів як теоретично-правової бази обґрунтування надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» установлено, що характерною особливістю злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, є те, що вони вчиняються під час відбування покарання особами, яких притягнуто до кримінальної відповідальності за раніше вчинені злочини, тобто засудженими з підвищеною суспільною небезпекою. Доведено, що злочини, які зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, завдають шкоду або загрожують реальним завданням шкоди тим суспільним відносинам, які виходять за рамки одного родового об'єкта в межах загального об'єкта, тобто не лише порушують установлений законом порядок відправлення правосуддя й безпечні умови для персоналу та засуджених, життєдіяльності виправної колонії, а й загрожують громадській безпеці, громадському порядку, відносинам власності, авторитету органів влади тощо. Сутність цих злочинних виявів полягає в тому, що вони апріорі визначаються кримінально-правовою наукою як множинність злочинів. З'ясовано, що видами множинності злочинів визнаються сукупність, рецидив і повторність, які в умовах виправних колоній мають свої особливості та суспільно небезпечні наслідки. Саме тому запропоновано визнавати повторністю окремі випадки сукупності й рецидиву злочинів, які законодавець визначив у певних нормах Особливої частини Кримінального кодексу України як обставину, що обтяжує відповідальність. Доведено необхідність виключити зі ст. 34 КК України вказівку на умисність злочинів, що утворюють рецидив, оскільки через це велика група поєднань необережних та умисних злочинів взагалі не можуть бути віднесені до множинності. Водночас їх не можна визнати одиничними злочинами. Відповідно до цього, обґрунтовано внести зміни до ст. 67 КК

України та повернутись до редакції ст. 41 КК 1960 р., оскільки за теперішнім критерієм обставиною, що обтяжує відповідальність, фактично може бути лише рецидив злочинів. Сукупність узагалі не передбачена як обтяжлива обставина у ст. 67 КК України, а повторність не може бути застосована через заборону подвійного ставлення в вину.

У *підрозділі 2.2. «Кримінально-правовий зміст і форми вияву множинності злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях»* доведено, що злочини, які вчиняються у виправних колоніях, є спеціальним різновидом множинності злочинів, який відповідає ознакам пенітенціарного рецидиву й може виявлятися сполученням необережних та умисних злочинів. Установлено, що надзвичайні події кримінально-правового характеру у виправних колоніях виявляються в двох формах: 1) пенітенціарному рецидиві (особа, яка була судима за умисний злочин, відбуваючи за нього покарання у виправній колонії, знову вчиняє умисний злочин); 2) сполученні необережного й умисного злочинів (поєднання злочинів, яке не є множинністю в її кримінально-правовому значенні, коли особа, яка вчинила необережний злочин, відбуваючи за нього покарання у виправній колонії, вчиняє умисний злочин). Обґрунтовано, що під час учинення засудженими досліджуваних злочинів у виправних колоніях об'єкт посягання набуває особливостей, що значно підвищують ступінь їх суспільної небезпеки, оскільки одночасно з тим або іншим об'єктом певного злочину (життя, здоров'я, громадська безпека, громадський порядок та ін.), у всіх випадках обов'язково зазнає шкоди їх «пенітенціарний близнюк» – суспільні відносини у сфері правосуддя, що формуються в процесі виконання та відбування покарання, змістом яких виступає нормальна діяльність виправних колоній, спрямована на реалізацію передбачених кримінальним і кримінально-виконавчим законами України цілей та завдань правосуддя. На підставі аналізу сучасних вітчизняних і зарубіжних кримінально-правових досліджень доведено, що найбільш повно відповідає дійсності наукова позиція тих авторів, які вважають родовим об'єктом злочинів, які вчиняються в установах виконання покарань, суспільні відносини у сфері правосуддя. Відповідно до визнання так званої триланкової системи визначення видів об'єктів злочинів «за вертикаллю» (загальний, родовий, безпосередній об'єкти), дисертантом визначено, що родовим об'єктом злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, слід визнавати охоронювані законом суспільні відносини у сфері правосуддя.

За конструкцією об'єктивної сторони серед злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, частина належить до матеріальних складів, тобто для яких, окрім діяння, ще й суспільно небезпечні наслідки виступають обов'язковою ознакою об'єктивної сторони (це умисні вбивства, передбачені ч. 2 ст. 147 КК України захоплення заручників, передбачені ч. 2 ст. 294 КК України масові заворушення), а частина – з формальним складом (злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань; дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань; втеча з місця позбавлення волі), для об'єктивної сторони яких

зазначені наслідки не обов'язкові. Більшість зазначених злочинів учиняється шляхом активних дій і лише злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань – шляхом бездіяльності.

Об'єктивна сторона злочинів, учинюваних засудженими у виправних колоніях, також відрізняється деякими особливостями, зумовленими, насамперед, місцем та обстановкою їх учинення. Так, місцем їх учинення є виправні колонії, які відповідно до чинного кримінально-виконавчого законодавства диференціюються за трьома рівнями безпеки – мінімальним, середнім і максимальним. Крім того, ці злочини вчиняються в умовах (обстановці) установлених законом обмежень і приписів та жорстко регламентованої поведінки. Коли йдеться про злочини, що вчиняються в обстановці надзвичайних ситуацій або зумовлюють їх виникнення у виправних колоніях, обстановка вчинення злочину як ознака об'єктивної сторони відіграє головну роль у кримінально-правовому оцінюванні того, що відбувається. Доведено, що надзвичайною ситуацією в кримінально-правовому значенні слід уважати обстановку вчинення злочинів, коли зусиллями засуджених створена атмосфера беззаконня і свавілля, а адміністрація виправної колонії втрачає або вже втратила важелі забезпечення законного та керованого функціонування установи. Зазначено, що обстановка вчинення злочину у виправній колонії, що полягає у надзвичайній ситуації, значно підвищує ступінь тяжкості цього злочину.

Установлено, що суб'єкт злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, – спеціальний – засуджені до покарань, пов'язаних із позбавленням волі. Щодо такого елемента складу злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, як суб'єктивна сторона встановлено, що всі без винятку досліджувані злочини характеризуються умисною формою вини. У разі загибелі людей або настання тяжких наслідків під час учинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 294 та ч. 2 ст. 147 КК України, вина може бути змішаною, тобто умисне ставлення до вчинюваного діяння і необережне – до зазначених у диспозиції статті наслідків. Мета для більшості досліджуваних злочинів є необов'язковою ознакою суб'єктивної сторони. Із спеціальною метою вчиняються лише злочини, передбачені п. 9 ч. 2 ст. 115 та ст. 147 (349) КК України. Так само і мотив виступає обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони лише у злочинах, передбачених п. 6, 7, 14 ч. 2 ст. 115 КК України. Під час учинення інших злочинів, що розглядаються, вид мотиву кваліфікуючого значення не має.

У підрозділі 2.3. «Кримінально-правова характеристика злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» надано кримінально-правову характеристику злочинів проти життя та здоров'я особи (ст. 115, 348 КК України), злочинів проти правосуддя (ст. 391, 392, 393 КК України) та інших злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях (ст. 294, 147, 349 КК України).

У пункті 2.3.1. «Кримінально-правова характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи (ст. 115, 348 КК України)» зазначено, що основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 115 КК України,

є суспільні відносини щодо охорони життя та здоров'я особи; для посягання на життя працівника правоохоронного органу (ст. 348 КК України) життя вважається додатковим об'єктом, а авторитет органів державної влади – основним безпосереднім. У концепції цього дослідження ці відносини завжди зумовлені відносинами відправлення правосуддя й розглядаються як єдиний комплекс кримінально-правового захисту. Визначено такі ознаки вбивства: протиправність, винність, застосування насильства, спрямованість проти життя іншої людини. Зроблено висновок, що виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях зумовлюють не всі злочини проти життя та здоров'я особи. Більшість із них (учинені у бійці, на побутовому ґрунті, з помсти, під час вилученого власного майна з чужого володіння, з ревнощів тощо) не зумовлюють виникнення надзвичайної ситуації у виправній колонії і розглядаються як вияви пенітенціарного рецидиву. Вони не розглядаються як надзвичайні події кримінально-правового характеру. Водночас наголошено, що тяжкі або особливо тяжкі злочини проти життя та здоров'я особи, які учиняються у виправних колоніях в обстановці надзвичайних ситуацій, мають значно більший рівень суспільної небезпеки порівняно з такими ж злочинами, вчиненими в інших місцях за відсутністю обстановки надзвичайної ситуації. Тому цей чинник має бути враховано законодавцем під час установлення кримінальної відповідальності за ці вкрай небезпечні злочинні вияви і братися до уваги судами у відправленні правосуддя. Об'єктивна сторона вбивства у виправних колоніях в обстановці надзвичайної ситуації характеризується наявністю п'яти обов'язкових ознак, зокрема: діяння, що полягає в посяганні на життя іншої людини; наслідку у виді біологічної смерті потерпілого; безпосереднього причинного зв'язку між діянням і наслідком; місця вчинення злочину – виправна колонія; обстановки вчинення злочину – надзвичайна ситуація. Суб'єктом умисного вбивства в установі виконання покарань може бути фізична осудна особа, якій виповнилось 14 років та яка відбуває покарання за раніше вчинений злочин у певній установі. Співучасником злочину може бути й інша особа (наприклад, замовник із числа осіб, які перебувають на волі, замовив убивство засудженого). Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини. При цьому умисел може бути як прямий, так і непряний. Для деяких видів вбивств, що вчиняються у виправних колоніях в обстановці надзвичайних ситуацій, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони визнається мотив злочину. Обґрунтовано, що такі обставини, що обтяжують відповідальність за умисне вбивство, як місце вчинення злочину (виправна колонія) та обстановка вчинення злочину (надзвичайна ситуація) мають бути відображені законодавцем як такі в законі про кримінальну відповідальність, а саме у ст. 67 КК України.

У **пункті 2.3.2. «Кримінально-правова характеристика злочинів проти правосуддя (ст. 391, 392, 393 КК України)»** зазначено, що родовим та основним безпосереднім об'єктами цієї групи злочинів визнаються суспільні відносини у сфері відправлення правосуддя. Зроблено застереження, що правосуддя як об'єкт кримінально-правової охорони є більш широким поняттям, ніж правосуддя як специфічний вид державної діяльності, що

здійснюється лише судом. Воно містить нормальну діяльність інших правозастосовних органів, у тому числі діяльність установ виконання покарань. Родовим об'єктом злочинів, передбачених ст. 391, 392, 393 КК України, визнано суспільні відносини, що забезпечують нормальну діяльність установ виконання покарань щодо забезпечення виконання вироку суду та відбування призначеного цим вироком покарання як однієї з головних складових процесу відправлення правосуддя. Визначено колізії та шляхи їх усунення в процесі застосування в практиці діяльності установ виконання покарань ст. 391 Кримінального кодексу України, на підставі чого сформульовано науково обґрунтовану, оновлену редакцію зазначеної кримінально-правової норми. Досліджено елементи складів злочинів, передбачених ст. 391, 392, 393 КК України.

У **пункті 2.3.3. «Кримінально-правова характеристика інших злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях (ст. 294, 147, 349 КК України)»** установлено, що вияви масових заворушень у виправних колоніях становлять найбільший рівень загрози для держави й суспільства і саме вони завдають шкоди найбільш широкому колу об'єктів кримінально-правової охорони. Як показує практика, в таких випадках масові заворушення поєднуються з діями, що дезорганізують роботу установ виконання покарань. Причому в такому разі з неминучістю завдається шкода життю та здоров'ю громадян, їх волі, честі й гідності, відносинам власності, авторитету органів влади та ін. У зв'язку з цим відносини у сфері відправлення правосуддя в частині забезпечення виконання вироку визнано факультативним безпосереднім об'єктом масових заворушень. Зазначено, що організація масових заворушень або активна участь у них, поєднані зі злісною непокорю адміністрації установи виконання покарань, учинені засудженим, який за порушення режиму відбування покарання протягом року мав стягнення у виді переведення до приміщення камерного типу (одиначної камери) або на більш суворий режим відбування покарання, підлягають кваліфікації за ст. 294 і додаткової кваліфікації за ст. 391 КК України. Масові заворушення, зумовлені місцем (виправна колонія) та обстановкою вчинення злочину (надзвичайна ситуація), завжди утворюють ще й склад злочину, передбачений ст. 392 КК України, і кваліфікуються сукупно (за ст. 294 та 392 КК України). Визначено, що, незважаючи на розбіжність безпосередніх об'єктів, злочини, передбачені ст. 147, 349 КК України, мають складні, структуровані об'єкти. Наголошено, що як додаткові та факультативні об'єкти цих злочинів можуть виступати життя та здоров'я особи, громадський порядок і громадська безпека, а у разі вчинення захоплення заручників у виправній колонії в обстановці надзвичайної ситуації факультативним об'єктом цього злочину будуть відносини у сфері відправлення правосуддя. Цей факт указує на однозначну сукупну кваліфікацію такої сполучності. Обґрунтовано, що відмінність родового й основного безпосереднього об'єктів цих двох злочинів зумовлена відмінністю потерпілих від злочину. У першому випадку потерпілим виступає будь-яка фізична особа, а у другому – представник влади або співробітник правоохоронного органу чи їх близькі родичі.

Розділ 3 «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» складається з п'яти підрозділів.

У підрозділі 3.1. «Стан і тенденції вчинення злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» обґрунтовано позицію, що «стан злочинності» є поняттям більш вузьким за поняття «кримінологічна характеристика» і є однією зі складових цього поняття. Саме тому стан злочинів, які зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, у дослідженні використовується у значенні кількісно-якісної статистичної характеристики їх показників. Установлено, що найбільша кількість злочинів, які щорічно реєструються в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, припадає на виправні колонії середнього рівня безпеки (в окремі роки від 43,7 % до 57,7 %), що насамперед пояснюється криміногенним складом засуджених, які відбувають покарання у цих колоніях (переважно чоловіки, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі). Найбільша кількість умисних убивств була виявлена 2012 р. – 5. За даним напрямом протягом 2008–2013 рр. виявлено яскраву тенденцію (із незначним зменшенням 2010 р. і 2013 р.) до збільшення досліджуваних злочинів: 2008 р. – 2; 2009 – 3; 2010 – 1; 2011 – 4; 2012 – 5; 2013 р. – 2. З'ясовано питому вагу умисних вбивств у загальній структурі пенітенціарної злочинності: 2008 р. – 0,4 %; 2009 – 0,7 %; 2010 – 0,2 %; 2011 – 0,9 %; 2012 – 0,9 %; 2013 р. – 0,4 %. Констатуємо, порівняно з іншими видами злочинів, незначну кількість масових заворушень в установах виконання покарань України, дисертант довів необхідність підвищеної готовності персоналу цих установ на ранніх стадіях процесу розвитку цих дій до нейтралізації будь-яких спроб їх реалізації або ліквідації на будь-якій стадії. Установлено, що за роки незалежності в кримінально-виконавчій системі України мали місце п'ять випадків захоплення заручників; загалом, у період з 1986 р. в установах виконання покарань засудженими було вчинено 28 випадків захоплення заручників. Динаміка злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України) протягом 2008–2013 рр. виглядає таким чином: 2008 р. – 245 (питома вага – 46 %); 2009 – 186 (44 %); 2010 – 177 (44 %); 2011 – 157 (34 %); 2012 – 201 (35 %); 2013 р. – 172 (33,4 %). Протягом 2008–2013 рр. учинення дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, мало місце 2010, 2011, 2012, 2013 рр. по одному злочину, що за питомою вагою становить близько 0,2 % від усієї пенітенціарної злочинності. До одних із найбільш поширених злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, належать втечі (ст. 393 КК України). За цим видом досліджуваних злочинів виявлено досить стабільну тенденцію протягом 2008–2013 рр., а саме: 2008 р. – 35 (питома вага – 7 %); 2009 – 25 (6 %); 2010 – 26 (6 %); 2011 – 23 (5 %); 2012 – 36 (6 %); 2013 р. – 37 (7 %). Доведено, що наведені статистичні дані щодо злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, відображають лише кількість зареєстрованих злочинів, не розкриваючи реальний стан злочинності в установах виконання покарань. Крім того, слід ураховувати ще й проблеми латентності цих злочинів. Установлено

такі причини існування латентної злочинності у виправних колоніях: труднощі розкриття злочинів цієї категорії; складність їх кваліфікації; прогалини у законодавстві; недостатня кваліфікація співробітників колоній; невпевненість у невідворотності покарання злочинця; особливі взаємини зі злочинцем; побоювання погроз із боку злочинця.

У підрозділі 3.2. «Причини та умови вчинення злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» встановлено, що кримінальна ситуація у виправних колоніях залежить від соціально-економічної та кримінальної ситуації, що виникла в суспільстві. Доведено, що пов'язані з цим проблеми створюють криміногенні обставини у сфері виконання та відбування покарання, які перебувають у взаємозв'язку із протиправною та кримінальною поведінкою засуджених. Розкрито основні детермінанти вчинення злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, а саме: прогалини в діяльності щодо створення інформаційної системи, яка забезпечує виявлення кримінологічних проблем та кримінологічні прогнози у виправній колонії, розроблення ефективних запобіжних заходів; недосконалість системи контролю за діяльністю персоналу, що сприяє втраті можливості своєчасно одержувати інформацію, необхідну для оцінювання результатів запобіжної діяльності; незабезпечення функціонально-організаційною структурою виправних колоній повного охоплення засуджених оперативним обслуговуванням, наглядом, виховним впливом; невідповідна установленим вимогам якості добору співробітників для роботи у кримінально-виконавчій системі, а також рівень їх професійної підготовки; невідповідність системи організації та здійснення соціально-виховної роботи, режиму, оперативного обслуговування, праці, матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення рівня міжнародних пенітенціарних стандартів; дезорганізуючий вплив на процес виконання та відбування покарання, який справляється в силу надходження до засуджених заборонених предметів, особливо грошей, спиртних напоїв, наркотичних засобів; неналежне виконання персоналом посадових обов'язків, незабезпечення заходів безпеки та правил несення служби, непрофесійні дії персоналу та порушення ним законності, що призводять до провокування протиправних діянь засуджених. Автор аналізує теоретичні підходи щодо визначення понять «причини», «умови», «чинники», «детермінанти» злочинності та поділяє позицію тих учених, які вважають більш ґрунтовним та об'єднуючим для всіх зазначених вище термінів «детермінанти злочинності», тобто сукупність причин, що породжують, та умов, які сприяють вчиненню злочинів. Щодо детермінант учинення злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, то дисертант виділяє та обґрунтовує дві головні їх групи: 1) детермінанти, пов'язані з організацією виконання покарання у виді позбавлення волі; 2) детермінанти, що належать до виконання персоналом функцій професійної діяльності.

У підрозділі 3.3. «Характеристика засуджених, які вчиняють злочини, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» надано соціально-демографічну, кримінально-правову, кримінологічну та кримінально-виконавчу характеристику засуджених, які вчиняють злочини, що

зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, диференціювавши їх на групи залежно від складу вчиненого злочину, а саме: засуджені, які вчинили умисне вбивство (ст. 115 КК України); засуджені, які вчинили злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України); засуджені, які вчинили дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК України); засуджені, які вчинили втечу з місця позбавлення волі (ст. 393 КК України); засуджені, які брали участь у масових заворушеннях (ст. 294 КК України); засуджені, які вчинили захоплення заручників (ст. 147, 349 КК України).

У підрозділі 3.4. «Характеристика потерпілих від злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» дисертант визначив групи підвищеного віктимологічного ризику серед засуджених. В умовах виправних колоній до числа засуджених, які мають підвищену віктимність, автор насамперед відніс осіб, які страждають на психічні аномалії, належать до категорії «відвернутих», систематично вживають спиртні напої, а також засуджених, які постійно конфліктують, з яскраво вираженою агресією до оточення. Обґрунтовано, що саме зазначені категорії осіб у силу своїх особистісних особливостей або провокують вияви злочинної агресії на свою адресу, або не в змозі в деяких випадках самостійно захистити себе. З'ясовано, що типовим потерпілим від злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, із числа співробітників цих установ є чоловік віком 25–35 років, який має стаж практичної роботи від п'яти до десяти років, перебуває на посаді молодшого начальницького складу, безпосередньо контактує в процесі професійної діяльності із засудженими або сприймається останніми як уособлення державного примусу у виді покарання та кримінально-виконавчих правообмежень.

У підрозділі 3.5. «Система (загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні заходи) запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» на основі визначення запобігання злочинам й особливостей злочинності та її детермінант у виправних колоніях України визначено поняття «запобігання злочинам у виправних колоніях України» як різновид соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст і мета якої полягає у перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її виявів у місцях позбавлення волі засудженими, які відбувають покарання у виправних колоніях. Доведено, що законна й доцільна реалізація кримінально-правових норм боротьби зі злочинами, в тому числі з метою запобігання, можлива тільки в тому разі, якщо чітко визначено зміст відповідної функції органу (установи) виконання покарань, його служб і підрозділів; призначено посадових осіб, відповідальних за її здійснення; визначено їх права й обов'язки; створено необхідну правову та методичну базу для такої діяльності; зосереджено для виконання покладених обов'язків необхідні ресурси, інформаційне забезпечення; налагоджено зовнішні та внутрішні зв'язки; забезпечено постійне управління діяльністю для її своєчасної корекції й вдосконалення відповідно до стану соціального

середовища та поставлених завдань. Доведено, що спеціально-кримінологічне запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, має передбачати: 1) здійснення заходів з метою отримання достовірної та повної інформації про криміногенну ситуацію; 2) вжиття заходів щодо усунення прогалин у діяльності виправної колонії, які можуть бути використані засудженими як приводи для вчинення протиправних дій; 3) здійснення запобіжних заходів безпосередньо серед засуджених; 4) організацію та здійснення заходів загальнопрофілактичного і випереджального характеру.

Розділ 4 «Правове та організаційне забезпечення запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 4.1. «Правове регулювання запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» з'ясовано, що правове регулювання запобігання злочинам здійснюється нормами різних галузей законодавства: адміністративного, кримінального, кримінального процесуального, кримінально-виконавчого, а також різними підзаконними нормативно-правовими актами, що містять приписи про заходи і засоби профілактичної діяльності. Таке регулювання здійснюється за трьома основними напрямками: 1) матеріально-правовому; 2) процесуально-правовому; 3) організаційно-управлінському. Установлено, що правову систему запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, становить сукупність своєрідно взаємопов'язаних і різнобічно співвіднесених матеріально-правових, процесуально-правових та організаційно-управлінських норм, що регулюють профілактичну діяльність, здійснювану в умовах цих установ із метою запобігання злочинам та іншим правопорушенням з боку осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі. Сформульовано низку пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства з розв'язання проблем кримінологічного регулювання протидії злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, зокрема, до ст. 106 Кримінально-виконавчого кодексу України, Інструкції з організації охорони кримінально-виконавчих установ закритого типу щодо підстав і порядку застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї. Обґрунтовано необхідність розроблення й запропоновано проект Інструкції із запобігання злочинам серед засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях.

У підрозділі 4.2. «Прогнозування злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» доведено, що під час прогнозування злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, необхідно: 1) аналізувати всю сукупність чинників (економічних, соціальних, техногенних, природних та ін.), що впливають на злочинність у виправних колоніях; 2) вивчати і враховувати різного роду ситуації, що визначають злочинну поведінку засуджених; 3) аналізуючи злочинність засуджених, необхідно використовувати всі джерела отримання необхідної інформації: особові справи засуджених, матеріали профілактичного

й оперативно-профілактичного обліків, журнали обліку порушень режиму, рапорти чергового помічника начальника установи та інших посадових осіб та ін.; 4) зіставляти стан злочинності в установах виконання покарань усіх видів (виправні колонії за рівнями безпеки, виправні центри, виховні колонії), виділяючи засуджених, які виконують роботу з господарського обслуговування. Це необхідно для виявлення негативних тенденцій, що впливають на пенітенціарну злочинність, і вироблення спільних дій щодо запобігання їй. Обґрунтовано, що комплексне прогнозування злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, надає можливість виконувати основне завдання, що стоїть перед зазначеними установами, – запобігання вчиненню нових злочинів засудженими.

У підрозділі 4.3. «Планування заходів запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» визначено й проаналізовано вимоги, що висуваються до планування заходів запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, а саме: законність, наступність, наукова обґрунтованість, актуальність, ефективність, реальність, економічна доцільність, цілеспрямованість, конкретність, комплексність. Установлено, що організація системи аналізу й оцінювання оперативної обстановки у виправній колонії використовує види, джерела й способи отримання необхідної для цього виду діяльності інформації. Показано, що зазначена діяльність є основною ланкою для прийняття оптимальних рішень із недопущення ускладнень оперативної обстановки. Наголошено на тому, що начальники виправних колоній, керівники структурних підрозділів, співробітники мають створити систему оперативного реагування щодо блокування дії криміногенних чинників, які негативно впливають на стан оперативної обстановки, вживати заходів щодо недопущення її ускладнень. Крім того, важливо мати на увазі, що організація збирання інформації, системи її аналізу – найважливіша функція керівників усіх рівнів і співробітників органів і установ виконання покарань, оскільки це пов'язано з об'єктивністю оцінювання оперативної обстановки у виправній колонії.

ВИСНОВКИ

За результатами виконаного комплексного дослідження кримінально-правової й кримінологічної характеристики злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, та теоретичних і прикладних проблем запобігання їм, відповідно до мети, завдань, об'єкта, предмета наукового дослідження, автор дійшов таких висновків:

1. Сформульовано та наведено теоретико-прикладне обґрунтування гіпотези про те, що існує група складів злочинів, які в силу властивих їм типологічних ознак, а також через суспільно небезпечні наслідки зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях.

На підставі аналізу низки нормативно-правових положень і праць учених, які досліджували різні аспекти функціонування установ виконання покарань за

надзвичайних ситуацій, зроблено висновок, що до злочинів, які зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, слід відносити: умисне вбивство (ст. 115 (348) КК України); захоплення заручників (ст. 147 (349) КК України); масові заворушення (ст. 294 КК України); злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України); дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК України); втечу з місця позбавлення волі (ст. 393 КК України).

Сформульовано науково обґрунтоване визначення поняття «злочини, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» – це злочини, передбачені ст. 115 (348), 147 (349), 294, 391, 392, 393 КК України, що вчиняються особами, які відбувають покарання у виправних колоніях, і котрі за наслідками, що настали внаслідок їх учинення або можуть настати під час подальшого ускладнення оперативної обстановки, становлять (можуть становити) загрозу життю або здоров'ю особи (засуджених, персоналу, відвідувачів, жителів прилеглої до колонії території) чи призводять (можуть призвести) до порушень сталого функціонування виправної колонії, аж до її повного унеможливлення.

2. Визначено основні методи наукового пошуку та з'ясовано їх сутність. Зокрема, в процесі дослідження запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, було застосовано такі методи: діалектичний, аналіз, порівняльно-правовий, історичний, статистичний, вивчення документів, опитування, включене спостереження, експеримент, експертних оцінок, системно-структурний, логіко-формальний.

Аналіз наукових, навчально-методичних праць і поглядів фахівців щодо проблемних питань запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, свідчить про те, що проведені дослідження стосувались в основному лише окремих (хоч, безперечно, і важливих) питань запобіжної діяльності виправних колоній, а також були виконані або на основі старого кримінального та виправно-трудоного законодавства, або ґрунтувались на нормативно-правовій базі зарубіжних країн.

Відповідно до сучасних реалій функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України, стану злочинності у виправних колоніях і необхідності вжиття заходів щодо його поліпшення доведено, що основними напрямками подальших теоретико-прикладних досліджень указаної проблеми мають стати: дослідження кримінально-правової та кримінологічної характеристики злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях; оцінювання сучасного стану правового та організаційного забезпечення запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, шляхом дослідження правового регулювання відповідної запобіжної діяльності, а також прогнозування та планування заходів запобігання цим злочинам; використання зарубіжного досвіду запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях; удосконалення заходів запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях.

3. Доведено, що злочинність у місцях позбавлення волі в різні історичні періоди має свої особливості. Залежно від змін пенітенціарної злочинності система запобігання їй у різні періоди також має свої особливості, зумовлені конкретно-історичними умовами її формування. Ретроспективний аналіз запобігання злочинам в установах виконання покарань дав змогу зробити висновки, що набувають важливого значення для теоретичного й практичного обґрунтування необхідності формування теоретико-правових та кримінологічних засад запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, у сучасних умовах. Зокрема, встановлено, що зростання в сучасних умовах безробіття, посилення соціальної напруженості, зниження рівня життя багатьох категорій громадян вплинули на діяльність виправних колоній. Зростання чисельності засуджених, значне переповнення колоній, скорочення виробництва й, відповідно, бездіяльність засуджених, постійне недофінансування установ істотно підвищують пенітенціарну напруженість, є джерелом конфліктів і заворушень, що ставить під загрозу життя і здоров'я як засуджених, так і персоналу виправних колоній.

4. Щодо імплементації зарубіжного досвіду запобіжної діяльності пенітенціарних установ обґрунтовано, що на сучасному етапі розвитку пенітенціарної системи України, коли система вже пройшла довгий шлях використання традиційних форм і методів впливу на засуджених, у тому числі в частині запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, доцільно апробувати новітні підходи в організації запобіжної діяльності, які, як засвідчує досвід окремих пенітенціарних установ США щодо запобігання злочинам проти особи, довели свою ефективність. Вивчено й обґрунтовано доцільність використання зарубіжного досвіду (на прикладі США, Франції) запобігання втечам із місць позбавлення волі з використанням засобів малої авіації. Обґрунтовано, що використання позитивного досвіду пенітенціарних систем зарубіжних країн під час реалізації завдань, покладених на Державну пенітенціарну службу України щодо модернізації та оптимізації системи охорони виправних колоній, надасть можливість знайти шляхи раціонального вирішення багатьох проблемних питань, що виникають у процесі їх реалізації, з урахуванням наявного передового досвіду організації охорони засуджених в Україні.

5. Запропоновано враховувати виняткову суспільну небезпечність злочинів, що вчиняються в обстановці надзвичайної ситуації, й осіб, які їх учиняють, внесенням змін до ст. 71 КК України щодо повного приєднання покарання за новий злочин, учинений в установі виконання покарань в обстановці надзвичайної ситуації або який зумовив виникнення такої ситуації, до невідбутої частини за першим вироком. Наголошено на потребі відновити положення ст. 52¹ КК 1960 р. щодо осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини в установах виконання покарань в обстановці надзвичайних ситуацій або які зумовили виникнення таких ситуацій, в частині заборони умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Установлено, що надзвичайна ситуація у виправній колонії є ознакою об'єктивної сторони складу злочину, яка значно підвищує рівень суспільної

небезпеки злочину. Водночас зауважено, що в законі про кримінальну відповідальність наведене положення жодним чином не відображено і цей факт свого законодавчого закріплення не дістав. У зв'язку з цим запропоновано доповнити ч. 1 ст. 67 КК України обтяжливою обставиною такого змісту: «14) вчинення злочину особою, яка відбуває покарання в установі виконання покарань, в обстановці надзвичайної ситуації, а також злочину, що зумовив виникнення надзвичайної ситуації».

Обґрунтовано доцільність встановлення в злочинах, передбачених ст. 294, 349, 392, 393 КК України, особливо кваліфікуючої ознаки щодо вчинення цих дій в обстановці надзвичайних ситуацій або дій, які зумовили виникнення таких ситуацій під час відбування покарання у виправних установах.

6. Аналіз стану й тенденцій вчинення злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, виявив стале зростання таких злочинних виявів, як умисне вбивство, злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань, втеча з місця позбавлення волі. Зазначено незначний рівень дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань. Разом із тим зроблено застереження, що відсутність останніми роками виявів таких злочинів, як масові заворушення та захоплення заручників, не повинно впливати на послаблення пильності та оптимізації запобіжної діяльності персоналу виправних колоній у цьому напрямі.

7. Установлено, що в загальному виді детермінація злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, спричинена виникаючими в процесі виконання та відбування покарання суперечностями. Вони породжують дестабілізацію обстановки у зазначених установах, призводять до стійких негативних соціальних чинників у всіх сферах життєдіяльності: на виробництві, у політиці, духовно-моральній сфері, науці, культурі.

Доведено, що криміногенна поведінка засуджених, учинення ними злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, викликані зовнішніми та внутрішніми соціальними чинниками, ступенем криміногенності умов відбування покарання, прогалинами в організації процесу виконання покарання.

8. За результатами аналізу соціально-демографічних, кримінально-правових і кримінально-виконавчих ознак засуджених, які вчиняли злочини, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, виявлено найбільш типові ознаки й особливості, найбільш характерні для досліджуваної категорії осіб. Зокрема, було встановлено, що умисні вбивства у виправних колоніях переважно вчиняють засуджені віком до 30 років (77,8 %), які не мають своєї сім'ї (88,9 %), мають повну загальну середню освіту (55,6 %), фізично здорові та працездатні (100 %), однак до засудження, як правило, ніде не працювали (61,1 %), схильні до паразитичного способу життя; мають дві та більше судимості (88,9 %), відбувають покарання за вчинення злочинів корисливої (27,8 %), корисливо-насильницької (33,3 %) та насильницької (33,2 %) спрямованості; з позицій ставлення до основних засобів

виправлення і ресоціалізації характеризуються негативно (тільки 5,5 % не мали стягнень).

Створено типологічний портрет засудженого, який учиняє злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань, – це чоловік віком від 20 до 40 років, соматично здоровий (80,0 %), із середнім рівнем інтелектуального розвитку, зі слабкими соціально корисними зв'язками, схильний до конфліктної поведінки, відбуває покарання за насильницькі та корисливі злочини (86,5 %), тривалі строки покарання (від п'яти років і більше – 65,6 %), неодноразово судимий, до якого не застосовувалася прогресивна система виконання/відбування покарання (79,0 %), активно підтримує злочинні традиції (65,6 %).

З'ясовано, що засуджені, які вчиняють дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, у кримінально-правовому плані характеризуються вчиненням злочинів проти власності (58,3 %), життя та здоров'я особи (41,7 %), громадської безпеки, громадського порядку та моральності, здоров'я населення (25,0 %), а також неодноразовістю вчинення злочинів. Кримінально-виконавча характеристика відображає їх відкрите ігнорування встановлених законом режимних вимог відбування покарання; грубу, а інколи й зухвалу поведінку стосовно представників адміністрації установи; антагоністичне ставлення до засуджених – членів самодіяльних організацій з секцій дисципліни й правопорядку; прагнення до самоорганізації в неформальні малі групи, діяльність яких спрямована на захоплення влади над рештою засуджених, а також на «боротьбу за справедливість», протизаконної діяльності адміністрації установ виконання покарань.

Шляхом дослідження соціально-демографічних, кримінально-правових і кримінально-виконавчих ознак розроблено типологічний портрет засудженого, який вчиняє втечу з виправної колонії: це особа 39–49 років (59,8 %), неодружений (70,3 %), має повну загальну середню або спеціальну освіту, відбуває покарання за злочини корисливої, корисливо-насильницької та насильницької спрямованості (69,3 %), має одну або дві судимості (60,0 %), до якої раніше не застосовувалося дострокове звільнення (85,4 %), втечу вчиняє із виправної колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання або дільниці соціальної реабілітації (77,3 %), не бере активної участі у виховних заходах і роботі самодіяльних організацій, за характером ставлення до праці й навчання в колонії характеризується негативно.

Виявлено, що серед засуджених, які вчинили захоплення заручників, половина характеризувалась як злісні порушники дисципліни та режиму. 44 % були схильні до вчинення злочинів, у тому числі втеч. Більшість із них на обліку не перебувала і профілактичної роботи з ними не велось. В окремих випадках стало відомо, що засуджені, які вчинили захоплення заручників, були схильні до нападу на співробітників установ, однак належного нагляду і контролю за ними не велось.

9. Надано соціально-правову класифікацію потерпілих від злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, із числа засуджених і співробітників цих установ. З'ясовано, що середньостатистичним

потерпілим від злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, із числа засуджених є чоловік віком до 35 років, який має психічні відхилення й комплекси, що виражаються в невмінні виявити себе перед іншими засудженими як повноцінна, незалежна особистість й адаптуватися в жорсткій конкурентній боротьбі зі соціальним середовищем. Як правило, такий потерпілий належить до категорії «відвернутих», що в деяких випадках є наслідком його попередньої «неправильної» поведінки (з позиції «тюремного закону»), тобто його місце у злочинній ієрархії набуває важливого значення для віктимізації. Сформульовано типологічний портрет потерпілого від злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, із числа співробітників цих установ. Це чоловік віком 25–35 років, який має стаж практичної роботи від п'яти до десяти років, перебуває на посаді молодшого начальницького складу, безпосередньо контактує у процесі професійної діяльності із засудженими або сприймається останніми як уособлення державного примусу у виді покарання та кримінально-виконавчих правообмежень.

10. Сформульовано науково обґрунтоване визначення поняття «запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» як скоординовану діяльність персоналу структурних підрозділів цих установ, спрямовану на збирання кримінологічної інформації, що характеризує середовище засуджених, виявлення та усунення причин і умов, які сприяють протиправній поведінці засуджених, учиненню ними кримінально карних діянь, здійснення з цією метою загальних і спеціальних заходів запобігання.

Доведено, що загальносоціальне запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, пов'язане із запобіганням усім пенітенціарним злочинам та подоланням суперечностей виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. Обґрунтовано, що цей вид запобігання має здійснюватися з допомогою вжиття заходів культурологічного (недопущення пропаганди кримінально-злочинської ідеології); економічного (досвід діяльності кримінально-виконавчих установ свідчить, що реальні результати у виправленні засуджених будуть досягнуті у разі використання морального потенціалу трудової діяльності, на підставі якого у працюючих засуджених формуються і розвиваються самоповага й особиста гідність); соціального і правового характеру.

Підтверджено, що справляти безпосередній вплив на злочини, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, покликані спеціально-кримінологічні заходи запобігання, до яких віднесено: ізоляцію й охорону засуджених; постійний нагляд для усунення можливості вчинення засудженими нових злочинів; дисциплінарну практику, тобто застосування заходів заохочення і стягнення; застосування особливих заходів безпеки (заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї); застосування технічних засобів для недопущення проникнення до засуджених заборонених предметів, що можуть бути використані ними для вчинення протиправних дій; установлення обмежень і суворо регламентованого порядку спілкування

засуджених з особами, які не є співробітниками виправних колоній; здійснення оперативно-розшукових заходів.

Обґрунтовано, що індивідуально-профілактичні заходи запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, мають містити виявлення, вивчення та контроль за особами, чії вчинки та переконання свідчать про реальну можливість вчинення злочину в досліджуваній сфері, а також оцінювання можливостей нейтралізації джерел негативного впливу на осіб, стосовно яких здійснюється профілактична робота, і вивчення варіантів запобігання або припинення злочинних дій останніх на випадок, якщо заходи профілактики не будуть успішними.

11. Установлено, що правову систему запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, становить сукупність своєрідно взаємопов'язаних і різнобічно співвіднесених матеріально-правових, процесуально-правових та організаційно-управлінських норм, що регулюють профілактичну діяльність, здійснювану в умовах цих установ із метою запобігання злочинам та іншим правопорушенням з боку осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі.

Визначено поняття «правова основа оперативно-розшукового запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» як систему правових норм, які передбачені в законах і підзаконних нормативно-правових актах, що створюють правові передумови для реалізації оперативно-розшукових заходів і застосування оперативно-розшукових сил з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню таких злочинів, установлення осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, та справляння на них попереджувально-профілактичного впливу з метою недопущення з їх боку нових злочинів під час відбування покарання.

З'ясовано, що правова основа запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, характеризується відсутністю єдиного нормативно-правового регулювання цього напряму діяльності досліджуваних установ. Тому для усунення цієї правової прогалини та вдосконалення відомчого нормотворення запропоновано проект Інструкції із запобігання злочинам серед засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях. Цю пропозицію підтримало 50,9 % проанкетованих співробітників виправних колоній.

12. Сформульовано науково обґрунтоване визначення поняття «прогнозування злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях», котре розуміють як здійснюваний посадовими особами (начальник виправної колонії, його заступники, керівники структурних підрозділів, співробітники) на основі достовірної та повної інформації аналіз, у процесі якого виявляються чинники, закономірності, проблеми й складається кримінологічний прогноз на найближчий або більш віддалений час про можливі тенденції криміногенних і кримінально-правових явищ і процесів, їх вплив на стан оперативної обстановки, діяльність структурних підрозділів.

Доведено, що під час прогнозування злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, необхідно:

1) аналізувати всю сукупність чинників (економічних, соціальних, техногенних, природних та ін.), що впливають на злочинність у виправних колоніях; 2) вивчати і враховувати різного роду ситуації, що визначають злочинну поведінку засуджених; 3) аналізуючи злочинність засуджених, необхідно використовувати всі джерела отримання необхідної інформації: особові справи засуджених, матеріали профілактичного й оперативно-профілактичного обліків, журнали обліку порушень режиму, рапорти чергового помічника начальника установи та інших посадових осіб та ін.; 4) зіставляти стан злочинності в установах виконання покарань усіх видів (виправні колонії за рівнями безпеки, виправні центри, виховні колонії), виділяючи засуджених, які виконують роботу з господарського обслуговування.

13. Установлено, що прогнозування злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, є передумовою для розроблення планових документів, цільових і комплексних програм, основою для прийняття оптимальних рішень у сфері запобіжної діяльності досліджуваних установ. Визначено, що головна роль прогнозування злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, полягає в тому, що воно формує основу для подальшого планування заходів запобігання досліджуваним злочинам. Обґрунтовано складання плану заходів запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, за такими основними розділами: 1) організаційно-управлінська діяльність; 2) оперативно-розшукова діяльність; 3) охорона, нагляд і безпека; 4) соціально-виховна робота із засудженими; 5) виробничо-господарська діяльність; 6) матеріально-побутове забезпечення засуджених; 7) медико-санітарне забезпечення засуджених.

14. Сформульовано низку пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства з розв'язання проблем кримінологічного, кримінально-правового та кримінально-виконавчого регулювання протидії злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, а саме:

– Запропоновано викласти ч. 1 ст. 32 КК України у такій редакції:

«1. Повторністю злочинів визнається вчинення двох або більше злочинів, що передбачені тією самою статтею або частиною статті, а також різними статтями у випадках, що визначені в Особливій частині цього Кодексу».

– Обґрунтовано внесення змін до чинної назви та диспозиції ст. 391 КК України, виклавши її в такій редакції:

«Стаття 391. Злісна непокоря вимогам адміністрації виправної колонії

Злісна непокоря законним вимогам адміністрації виправної колонії або інша протидія адміністрації у законному здійсненні її функцій особою, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, якщо ця особа за порушення вимог режиму відбування покарання була піддана протягом шести місяців стягненню у виді переведення до приміщення камерного типу (одиначної камери) або переводилась до виправної колонії іншого рівня безпеки, –».

– Обґрунтовано ч. 2 ст. 106 КВК України викласти в такій редакції:

«2. Застосуванню заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї має передувати попередження про намір використання вказаних заходів і засобів, якщо дозволяють обставини. Без попередження вказані заходи, засоби і зброя можуть застосовуватися у таких випадках:

у разі нападу на об'єкт, що охороняється, вартове приміщення, чатового та інших осіб варту, якщо в обстановці, що склалася, зволікання (у тому числі попередження про застосування зброї) може призвести до більш значної шкоди, ніж заподіяна;

у разі нападу засуджених або вчинення ними дій, які безпосередньо загрожують життю та здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб;

до засуджених, які намагаються вчинити втечу з-під варту вночі або в умовах поганої видимості, на транспортних засобах, а також із цих засобів під час їх руху;

під час затримання злочинця, який чинить збройний опір».

– Визнано за доцільне відповідний абзац п. 22 Інструкції з організації охорони кримінально-виконавчих установ закритого типу викласти в такій редакції:

«у разі нападу на об'єкт, що охороняється, вартове приміщення, чатового та інших осіб варту, якщо в обстановці, що склалася, зволікання (у тому числі попередження про застосування зброї) може призвести до більш значної шкоди, ніж заподіяна».

– З метою оптимізації правового забезпечення запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, наголошено про необхідність розроблення Концепції запобігання пенітенціарній злочинності, а також наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про запобігання злочинам і правопорушенням серед засуджених та ув'язнених, які тримаються в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

I. Монографії:

1. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : моногр. / Копотун І. М. – К. : ПП «Золоті ворота», 2013. – 472 с.

2. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях (кримінально-виконавчі та оперативно-розшукові засади) : моногр. / Копотун І. М. – К. : ДП «Розвиток», 2013. – 208 с.

II. Статті у фахових виданнях:

1. Копотун І. М. Зарубіжний досвід охорони громадського порядку муніципальною (місцевою) поліцією й можливості його використання в Україні / І. М. Копотун // Вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1 (68). – С. 270–278.

2. Копотун І. М. Порушення громадського порядку : кримінально-правовий аспект / І. М. Копотун // Вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2. – С. 17–23.

3. Копотун І. М. Кримінально-правові засади охорони громадського порядку в Україні / І. М. Копотун // Держава і право. – 2010. – № 48. – С. 478–483.

4. Копотун І. М. Особливості охорони громадського порядку під час проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи з футболу 2012 року / І. М. Копотун // Юридична психологія та педагогіка. – 2010. – № 1 (7). – С. 152–165.

5. Копотун І. М. Особливості притягнення до кримінальної відповідальності в зарубіжному законодавстві за злочини проти громадського порядку та моральності / І. М. Копотун // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – № 2 (18). – С. 62–69.

6. Копотун І. М. Притягнення до кримінальної відповідальності за злочини проти громадського порядку та моральності / І. М. Копотун // Вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 5. – С. 120–130.

7. Копотун І. М. Кримінально-правова охорона громадського порядку : загальна характеристика / І. М. Копотун // Вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 6. – С. 215–218.

8. Копотун І. М. Кримінологічні та психологічні фактори виникнення масових заворушень в кримінально-виконавчих установах / І. М. Копотун // Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2012. – № 6. – С. 113–118.

9. Копотун І. М. Характеристика особи засудженого, який вчиняє дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань / І. М. Копотун // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2012. – № 20. – Ч. 2. – Т. 3. – С. 44–47.

10. Копотун І. М. Поняття надзвичайних подій кримінального характеру в кримінально-виконавчих установах / І. М. Копотун // Південноукраїнський правничий часопис. – 2012. – № 3. – С. 39–42.

11. Копотун І. М. Правове забезпечення функціонування кримінально-виконавчої системи після оновлення Україною своєї незалежності : історико-правовий аналіз / І. М. Копотун, І. Г. Богатирьов // Право і суспільство. – 2012. – № 2. – С. 194–199.

12. Копотун І. М. Поняття та зміст оперативної обстановки у кримінально-виконавчих установах / І. М. Копотун // Вісник Національного університету оборони України. – 2013. – № 1 (32). – С. 340–345.

13. Копотун І. М. Запобігання надзвичайним подіям кримінального характеру в пенітенціарних установах Російської імперії / І. М. Копотун // Публічне право. – 2013. – № 2 (10). – С. 173–181.

14. Копотун І. М. Наукові засади визначення факторів, що обумовлюють виникнення у кримінально-виконавчих установах надзвичайних подій кримінального характеру / І. М. Копотун // Науково-інформаційний вісник

Івано-Франківського університету права імені короля Данила Галицького. – 2013. – № 7. – С. 229–236.

15. Копотун І. М. Загальна характеристика та види надзвичайних подій кримінального характеру в кримінально-виконавчих установах / І. М. Копотун // Наше право. – 2013. – № 4. – С. 109–114.

16. Копотун І. М. Поняття та зміст прогнозування надзвичайних подій кримінально-правового характеру у кримінально-виконавчих установах / І. М. Копотун // Наше право. – 2013. – № 7. – С. 129–135.

17. Копотун І. М. Кримінологічна характеристика захоплення заручників у кримінально-виконавчих установах / І. М. Копотун // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2012. – № 2. – С. 98–104.

18. Копотун І. М. Кримінологічна характеристика проникнення до засуджених до позбавлення волі заборонених предметів / І. М. Копотун // Форум права [Електронний ресурс]. – 2013. – № 1. – С. 486–491. – Режим доступу :

<http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13kimvzp.pdf>

19. Копотун І. М. Правове регулювання запобігання надзвичайним подіям кримінально-правового характеру у кримінально-виконавчих установах / І. М. Копотун // Публічне право. – 2013. – № 3 (11). – С. 127–134.

20. Копотун І. М. Стан наукових досліджень факторів, що обумовлюють виникнення у кримінально-виконавчих установах надзвичайних подій кримінального характеру / І. М. Копотун // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2013. – № 4. – С. 73–79.

21. Копотун І. М. Види, джерела й способи отримання інформації для оцінки оперативної обстановки у кримінально-виконавчій установі / І. М. Копотун // Історико-правовий часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2013. – № 1. – С. 138–143.

22. Копотун І. М. Структура особи засуджених, які беруть участь у надзвичайних подіях кримінально-правового характеру у кримінально-виконавчих установах / І. М. Копотун // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2013. – Вип. 21. – Ч. II. – Т. 3. – С. 37–40. – (Серія «Право»).

23. Копотун І. М. Зарубіжний досвід запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях / І. М. Копотун // Порівняльно-аналітичне право [Електронний ресурс]. – 2013. – № 3-2. – С. 260–264. – Режим доступу до статті :

http://pap.in.ua/3-2_2013/8/Kopotun%20I.M..pdf

24. Копотун І. М. Кримінально-правова характеристика злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України) / І. М. Копотун // Публічне право. – 2014. – № 1 (13). – С. 90–98.

25. Копотун І. М. Діяльність оперативного відділу виправної колонії при перекритті каналів надходження до засуджених заборонених предметів / І. М. Копотун // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Спец. вип. № 69. – 2013. – С. 209–218.

26. Копотун І. М. Оперативно-розшукові заходи щодо запобігання вчиненню злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, в установах виконання покарань / І. М. Копотун // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Спец. вип. № 1. – 2013. – С. 197–208.

27. Копотун І. М. Організація оперативно-розшукових заходів під час запобігання вчиненню нових злочинів засудженими в установах виконання покарань / І. М. Копотун // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – Спец. вип. № 2. – 2013. – С. 90–99.

28. Копотун І. М. Основні напрями діяльності працівників оперативних підрозділів щодо припинення діяльності злочинних груп у кримінально-виконавчих установах / І. М. Копотун // Південноукраїнський правничий часопис. – Спец. вип. № 4. – 2013. – С. 72–81.

29. Копотун І. М. Поняття та зміст оперативно-розшукової профілактики надзвичайних подій кримінально-правового характеру у кримінально-виконавчих установах / І. М. Копотун // Бюлетень з обміну досвідом роботи ДНДІ МВС України. – № 196. – 2013. – С. 97–108.

30. Копотун І. Н. Типология осужденных, совершающих преступления в уголовно-исполнительных учреждениях / И. Н. Копотун // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. – 2013. – № 2 (150). – С. 86–91. – (Серія 4. «Правазнаўства»).

31. Копотун І. Н. Индивидуальная профилактика преступлений в уголовно-исполнительных учреждениях / И. Н. Копотун // Человек: преступление и наказание. – 2013. – № 2. – С. 147–150.

32. Копотун І. Н. Понятие и структура личности осужденного, совершающего преступление в уголовно-исполнительных учреждениях / И. Н. Копотун // Уголовно-исполнительное право. – 2013. – № 1. – С. 47–50.

33. Копотун І. Н. Подготовка будущих специалистов для пенитенциарной системы Украины в Институте уголовно-исполнительной службы / И. Н. Копотун, О. А. Дука // Человек: преступление и наказание. – 2013. – № 4 (83). – С. 155–159.

34. Копотун І. Н. Состояние научных исследований проблем предупреждения чрезвычайных событий уголовно-правового характера в уголовно-исполнительных учреждениях Украины / И. Н. Копотун // Юрист Юга России и Закавказья. – 2013. – № 2–3 (3–4). – С. 10–14.

III. Тези доповідей та наукові статті, опубліковані в інших виданнях:

1. Копотун І. М. Криміногенні чинники злочинності у місцях позбавлення волі / І. М. Копотун // Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби. – 2012. – № 1 (1). – С. 59–66.

2. Копотун І. М. Охорона громадської безпеки та правопорядку у місцях позбавлення волі як складова сучасної кримінально-виконавчої політики / І. М. Копотун // Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби. – 2012. – № 2 (2). – С. 37–49.

3. Копотун І. М. Заходи запобігання масовим заворушенням у кримінально-виконавчих установах / І. М. Копотун // Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби. – 2013. – № 1 (3). – С. 53–60.

4. Копотун І. М. Характеристика засуджених, які беруть участь у надзвичайних подіях кримінально-правового характеру у кримінально-виконавчих установах / І. М. Копотун // Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби. – 2013. – № 2 (4). – С. 8–15.

5. Копотун І. М. Права регламентації охоронної діяльності державних органів і громадських організацій / І. М. Копотун // Міжнародне співробітництво ОВС у боротьбі з транснаціональною злочинністю : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 берез. 2010 р.) / Київський національний університет внутрішніх справ. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – С. 105–106.

6. Копотун І. М. Девіантна поведінка молоді у дослідженнях кримінологів / І. М. Копотун // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 5 листоп. 2010 р.) / Запорізький юридичний інститут ДДУВС. – Запоріжжя : Запоріз. юрид. ін-т Дніпр. держ. ун-ту внутр. справ, 2010. – С. 88–92.

7. Копотун І. М. Масові заворушення як складна злочинна дія та шляхи вдосконалення її описання у кримінальному законі / І. М. Копотун // Актуальні проблеми юридичної науки очима молодих учених : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Донецьк, 25 лют. 2011 р.) / Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ. – Донецьк : Донец. юрид. ін-т Луган. держ. ун-ту внутр. справ, 2011. – С. 3–8.

8. Копотун І. М. Правове переконання – основний метод профілактики масових порушень громадського порядку / І. М. Копотун // Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю очима молодих учених : матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 14 квіт. 2011 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2011. – С. 4–6.

9. Копотун І. М. Кримінальна відповідальність за злочини проти громадського порядку та моральності в зарубіжному законодавстві / І. М. Копотун // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 28 жовт. 2011 р.) / Міжнародний гуманітарний університет. – О. : Міжнар. гуман. ун-т., 2011. – С. 4–6.

10. Копотун І. М. Злочинність неповнолітніх / І. М. Копотун // Правовий захист людини і громадянина в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2011 р.) / ННІПП Національної академії внутрішніх справ. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2011. – С. 4–6.

11. Копотун І. М. Запобігання корупційним правопорушенням у навчальних закладах Державної кримінально-виконавчої служби України / І. М. Копотун // Актуальні проблеми запобігання корупційним проявам у Державній кримінально-виконавчій службі України : матеріали наук.-практ. семінару (Київ, 12 квіт. 2012 р.). – К. : Державна пенітенціарна служба України, 2012. – С. 31–34.

12. Копотун І. М. Наслідки корупції на сучасному етапі розвитку держави / І. М. Копотун // Актуальні проблеми кримінологічної політики в Україні : матеріали міжвуз. наук.-теорет. конф. (Київ, 25 квіт. 2012 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 53–56.

13. Копотун І. М. Правове забезпечення безпеки у виховній колонії / І. М. Копотун // Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю неповнолітніх : вітчизняний та міжнародний досвід : матеріали міжнар. наук.-практичної конф. (Дніпропетровськ, 27–28 квіт. 2012 р.). – Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 53–54.

14. Копотун І. М. Заходи щодо забезпечення безпеки засуджених до позбавлення волі / І. М. Копотун // Ступенева професійна освіта у вітчизняному та європейському освітньому просторі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 7 черв. 2012 р.) / Чернігівський юридичний коледж Державної пенітенціарної служби України. – Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2012. – С. 157–160.

15. Копотун І. М. Пенітенціарна злочинність на сучасному етапі розвитку держави / І. М. Копотун // Правові реформи в Україні : реалії сьогодення : зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 жовт. 2012 р.). Навчально-науковий інститут права та психології НАВС. – К., 2012. – Ч. I. – С. 81–83.

16. Копотун І. Н. Пенитенциарная система Украины: современное состояние и перспективы развития / І. М. Копотун // Уголовно-исполнительная система Российской Федерации в условиях модернизации : современное состояние и перспективы развития : сб. тез. докл. участников междунар. науч.-практ. конф. (Рязань, 22–23 нояб. 2012 р.) : в 3 т. – Рязань : Академия ФСИН России, 2012. – Т. 1. – С. 25–29.

17. Копотун І. М. Реалізація права засуджених на особисту безпеку / І. М. Копотун // Кримінально-виконавчому кодексу України – 9 років : матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2012 р.). – К. : Ін-т крим.-викон. служби, 2012. – С. 41–45.

18. Копотун І. М. Види інформації для оцінки оперативної обстановки у кримінально-виконавчій установі / І. М. Копотун // Проблеми реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : матеріали наук.-практ. семінарів [«Розвиток основних підходів до виправлення та ресоціалізації засуджених у пенітенціарних закладах : історичний аспект» та «Запровадження вимог європейських пенітенціарних правил у діяльність органів і установ Державної пенітенціарної служби України»] (Чернігів, 29 листоп. 2012 р., 12 груд. 2012 р.) ; гол. ред. О. І. Олійник. – Чернігів : Черніг. юрид. коледж Державної пенітенціарної служби України, 2013. – С. 30–34.

19. Копотун І. М. Витоки становлення кримінологічних засад протидії пенітенціарній злочинності / І. М. Копотун // Політика в сфері боротьби зі злочинністю : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 1–2 берез. 2013 р.) / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ : Прикарп. нац. ун-т, 2013. – С. 242–244.

20. Копотун І. М. Кримінологічні заходи запобігання правопорушенням, пов'язаним із проникненням заборонених предметів до установ виконання

покарань, та недозволеним (неслужбовим) зв'язкам персоналу із засудженими / І. М. Копотун // Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних пенітенціарних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28–29 берез. 2013 р.). – К.: Державна пенітенціарна служба України, 2013. – С. 61–63.

21. Копотун І. М. Система запобігання надзвичайним подіям кримінально-правового характеру у кримінально-виконавчих установах / І. М. Копотун // Актуальні питання підготовки фахівців у вищих навчальних закладах: досвід, проблеми, перспективи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 7–8 черв. 2013 р.) / Чернігівський юридичний коледж ДПтС України. – Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2013. – С. 133–136.

22. Копотун І. М. Характеристика отримання інформації для оцінки оперативної обстановки у кримінально-виконавчій установі / І. М. Копотун // Актуальні проблеми розслідування злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 5 лип. 2013 р.). – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2013. – С. 206–208.

23. Копотун И. Н. Актуализация теоретико-правовых и организационных основ предупреждения чрезвычайных происшествий уголовно-правового характера в уголовно-исполнительных учреждениях / И. Н. Копотун // Техника и безопасность объектов уголовно-исполнительной системы: сб. материалов междунар. науч.-практ. конф. (Воронеж, 3–4 окт. 2013 г.). – Воронеж: ВИФСИН России, 2013. – С. 73–76.

24. Копотун І. М. Причини, умови та характерні ознаки осіб, які вчиняють дії, пов'язані із проникненням заборонених речей та предметів в установи виконання покарань, і недозволених зв'язків персоналу із засудженими / І. М. Копотун // Сучасна наука – пенітенціарній практиці: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 жовт. 2013 р.); відп. ред. І. М. Копотун, С. Г. Стеценко. – К.: Ін-т крим.-викон. служби, 2013. – С. 25–27.

25. Копотун І. М. Правова природа масових заворушень у кримінально-виконавчих установах / І. М. Копотун // Актуальні проблеми застосування кримінального законодавства: матеріали круглого столу (Київ, 28 листоп. 2013 р.) / відп. ред. М. С. Пузирьов, О. С. Стеблинська. – К.: Державна пенітенціарна служба України, Ін-т крим.-викон. служби, 2013. – С. 3–6.

26. Копотун И. Н. Предупреждение проникновения к осужденным к лишению свободы запрещенных предметов, которые могут стать орудием нападения / И. Н. Копотун // Уголовная и уголовно-исполнительная политика в России и за рубежом: состояние, тенденции и проблемы совершенствования: сб. материалов междунар. науч.-практ. конф. (Вологда, 28–29 нояб. 2013 г.). – Вологда: ВИПЭ ФСИН России, 2013. – С. 203–205.

27. Копотун И. Н. Правовые и криминологические признаки правонарушений, связанных с проникновением запрещенных предметов в учреждения исполнения наказаний, и неслужебных связей персонала с осужденными / И. Н. Копотун // Международный пенитенциарный форум

«Преступление, наказание, исправление» (к 20-летию принятия Конституции Российской Федерации) : сб. тез. выступлений участников (Рязань, 5–6 дек. 2013 р.). – Рязань : Академия ФСИН России, 2013. – С. 131–135.

28. Копотун І. М. Визнання і виконання вироків іноземних держав / І. М. Копотун // Інститут помилування в Україні : зб. матеріалів круглого столу (Київ, 20 берез. 2014 р.). – К. : Ін-т крим.-викон. служби, 2014. – С. 20–21.

IV. Інші публікації, що додатково висвітлюють основний зміст дисертації:

1. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 39924 Україна, МОН України, ДДІВ. Науковий твір «Методика розкриття та розслідування завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності» / [Чернявський С. С., Татаров О. Ю., Вознюк А. А., Алексійчук М. М., Весельський В. К., Копотун І. М.] ; авторські права належать НАВС, дата реєстрації 02.09.2011 (*частка дисертанта – 15 %*).

2. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 46225 Україна, ДІСВ. Програмний продукт «Мультимедійний навчальний посібник «Кримінальне право. Особлива частина» / [Савченко А. В., Кісілюк Е. М., Процюк О. В., Вартилицька І. А., Микитчик О. В., Кришевич О. В., Кузнецов В. В., Смаглюк О. В., Копотун І. М., Вільхова Л. Є.] ; авторські права належать НАВС, дата реєстрації 02.11.2012 (*частка дисертанта – 10 %*).

3. Копотун І. М. Організація нагляду за засудженими у кримінально-виконавчих установах : навч. посіб. / О. А. Дука, І. М. Копотун ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Державна пенітенціарна служба України, 2012. – 222 с.

4. Копотун І. М. Державна пенітенціарна служба України : історія та сучасність : навч. посіб. / І. М. Копотун, О. А. Дука. – К., 2012. – 28 с.

5. Копотун І. М. Пенітенціарні системи України та Норвегії : порівняльно-правовий аналіз : посіб. / Богунов С. О., Копотун І. М., Пузирьов М. С. ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Державна пенітенціарна служба України, 2012. – 52 с.

6. Копотун І. М. Кримінологічні ознаки та запобігання злісній непокорі вимогам адміністрації установ виконання покарань / І. М. Копотун // Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посіб. / за ред. О. М. Джужі. – К. : НАВС, 2013. – С. 512–541.

7. Копотун І. М. Характеристика та запобігання суїциду в установах виконання покарань / І. М. Копотун // Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посіб. / за ред. О. М. Джужі. – К. : НАВС, 2013. – С. 592–607.

8. Копотун І. М. Порівняльне кримінально-виконавче право : навч. посіб. / Богатирьов І. Г., Копотун І. М., Пузирьов М. С. ; за заг. ред. І. Г. Богатирьова. – К. : Ін-т крим.-викон. служби, 2013. – 140 с.

9. Копотун І. М. Пенітенціарна система України : історія та сучасність : видання до 15 річниці утворення центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань / [Богатирьов І. Г., Богунов С. О., Дука О. А.,

Зінченка С. А., Копотун І. М., Фрейман Г. О.] ; за заг. ред. канд. юрид. наук О. В. Лісіцкова. – К. : Державна пенітенціарна служба України, 2013. – 270 с.

10. Копотун І. М. Порядок та умови проходження служби в Державній кримінально-виконавчій службі України : навч. посіб. / [Копотун І. М., Зінченко С. А., Дука О. А., Заславська Л. В.]. – К. : ФОП Кандиба Т. П., 2013. – 212 с.

11. Копотун І. М. Становлення та розвиток пенітенціарної системи України : посіб. / [Богунів С. О., Дука О. А., Копотун І. М. та ін.] ; за заг. ред. канд. юрид. наук, заслуженого юриста України О. В. Лісіцкова. – К. : Державна пенітенціарна служба України, Ін-т крим.-викон. служби, 2013. – 108 с.

12. Копотун І. М. Міжнародні норми поводження з ув'язненими (історичні, організаційні та правові аспекти) : навч. посіб. / Копотун І. М., Пузирьов М. С., Скоков С. І. ; за заг. ред. доктора юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. – К. : Державна пенітенціарна служба України, Ін-т крим.-викон. служби, 2013. – 260 с.

13. Копотун І. М. Виконання покарань : зб. нормат.-прав. актів / Копотун І. М., Пазинич В. І., Демський О. С. – К., 2013. – 400 с.

14. Копотун І. М. Комплексне використання сил та засобів в охороні громадського порядку : метод. рекомендації / [Копотун І. М., Александров Д. О., Костюк В. Л., Хотінь І. В.]. – К., 2009. – 49 с.

15. Копотун І. М. Питання забезпечення охорони громадського порядку, безпеки під час підготовки і проведення масових заходів та заходи щодо запобігання втрат особового складу під час проведення спеціальних операцій по затриманню озброєних злочинців і дій в екстремальних ситуаціях : метод. рекомендації / І. М. Копотун, В. М. Костюк. – К., 2011. – 24 с.

16. Копотун І. М. Методичні рекомендації щодо користування Кримінальним процесуальним кодексом України органами та установами Державної пенітенціарної служби України / І. М. Копотун, О. С. Стеблинська. – К. : Ін-т крим.-викон. служби, 2012. – 36 с.

17. Копотун І. М. Кваліфікація злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України) : метод. рекомендації / Копотун І. М., Останін В. О., Пузирьов М. С. – К. : Ін-т крим.-викон. служби, 2013. – 27 с.

18. Запобігання вчиненню неправомірних дій та злочинів відносно співробітників Державної пенітенціарної служби України : метод. рекомендації / [Кислов О. І., Копотун І. М., Пузирьов М. С., Сахнік О. В.]. – К. : Ін-т крим.-викон. служби, 2014. – 48 с.

АНОТАЦІЯ

Копотун І. М. Теоретико-прикладні та правові засади запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-

виконавче право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2014.

У дисертації розглянуто проблему теоретико-прикладних і правових засад запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях України. Визначено понятійний апарат і методологічну базу дослідження. Особливу увагу зосереджено на історичних і зарубіжних аспектах запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях. Досліджено проблемні питання множинності злочинів як теоретично-правової бази обґрунтування надзвичайних ситуацій у виправних колоніях. Надано кримінально-правову характеристику злочинів проти життя та здоров'я особи (ст. 115, 348 КК України), злочинів проти правосуддя (ст. 391, 392, 393 КК України) та інших злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях (ст. 294, 147, 349 КК України). Установлено стан і тенденції, причини та умови вчинення злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях. Надано характеристику засуджених, які вчиняють злочини, та потерпілих від злочинів, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях. Розроблено систему (загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні заходи) запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях. Досліджено правове та організаційне забезпечення запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства та рекомендації, спрямовані на поліпшення практики діяльності виправних колоній із запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: злочини, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій; виправні колонії; кримінально-правова характеристика; кримінологічна характеристика; засуджені; запобігання; правове забезпечення.

АННОТАЦИЯ

Копотун И. Н. Теоретико-прикладные и правовые основы предупреждения преступлений, обусловливающих возникновение чрезвычайных ситуаций в исправительных колониях Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2014.

Работа является первым в Украине комплексным и системным исследованием проблем теоретико-прикладных и правовых основ предупреждения преступлений, обусловливающих возникновение чрезвычайных ситуаций в исправительных колониях Украины. Сформулировано и приведено теоретико-прикладное обоснование гипотезы о том, что существует группа составов преступлений, которые в силу присущих

им типологических признаков, а также общественно опасных последствий обуславливают возникновение чрезвычайных ситуаций в исправительных колониях. Разработаны соответствующий понятийный аппарат («преступления, обуславливающие возникновение чрезвычайных ситуаций в исправительных колониях», «предупреждение преступлений, обуславливающих возникновение чрезвычайных ситуаций в исправительных колониях» и др.) и методологическая база исследования (обоснованы методы анализа, сравнительно-правовой, исторический, статистический, изучение документов, опрос, включенного наблюдения, эксперимент, экспертных оценок, системно-структурный, логико-формальный). Отдельное внимание уделено историческим и зарубежным аспектам предупреждения преступлений, обуславливающих возникновение чрезвычайных ситуаций в исправительных колониях.

Показано, что характерной особенностью преступлений, обуславливающих возникновение чрезвычайных ситуаций в исправительных колониях, является то, что они совершаются во время отбывания наказания лицами, уже осужденными к уголовной ответственности за ранее совершенные преступления. Отмечено, что преступления, обуславливающие возникновение чрезвычайных ситуаций в исправительных колониях, наносят вред или угрожают реальным нанесением вреда тем общественным отношениям, выходящим за рамки одного родового объекта в пределах общего объекта. Исследованы проблемные вопросы множественности преступлений как теоретико-правовой базы обоснования чрезвычайных ситуаций в исправительных колониях. Указано, что преступления, совершаемые в исправительных колониях, являются не чем иным, как специальным видом множественности преступлений, и соответствуют признакам пенитенциарного рецидива. Дана уголовно-правовая характеристика преступлений против жизни и здоровья человека (ст. 115, 348 УК Украины), преступлений против правосудия (ст. 391, 392, 393 УК Украины) и других преступлений, обуславливающих возникновение чрезвычайных ситуаций в исправительных колониях (ст. 294, 147, 349 УК Украины).

Установлены состояние и тенденции, причины и условия совершения преступлений, обуславливающих возникновение чрезвычайных ситуаций в исправительных колониях. Дана характеристика осужденных, совершающих преступления, и пострадавших от преступлений, обуславливающих возникновение чрезвычайных ситуаций в исправительных колониях. Разработана система (общесоциальные, специально-криминологические и индивидуально-профилактические меры) предупреждения преступлений, обуславливающих возникновение чрезвычайных ситуаций в исправительных колониях. Исследовано правовое регулирование предупреждения преступлений, обуславливающих возникновение чрезвычайных ситуаций в исправительных колониях. Сформулировано понятие и определено содержание прогнозирования преступлений, обуславливающих возникновение чрезвычайных ситуаций в исправительных колониях. Исследован процесс планирования мер предупреждения преступлений, обуславливающих

возникновение чрезвычайных ситуаций в исправительных колониях. Сформулированы предложения по совершенствованию действующего законодательства и рекомендации, направленные на улучшение практики деятельности исправительных колоний по предупреждению преступлений, обуславливающих возникновение чрезвычайных ситуаций.

Ключевые слова: преступления, обуславливающие возникновение чрезвычайных ситуаций; исправительные колонии; уголовно-правовая характеристика; криминологическая характеристика; осужденные; предупреждение; правовое обеспечение.

SUMMARY

Kopotun I. N. Theoretical and applied legal principles of prevention of crimes that cause emergency situations in correctional colonies of Ukraine. – Manuscript.

Thesis for the Scientific Degree of Doctor of Law. Speciality 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law. – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2014.

The thesis deals with the problem of theoretical and applied legal principles of prevention of crimes that cause emergency situations in correctional colonies of Ukraine. The conceptual apparatus and methodological framework of the research are defined. Particular attention is paid to the historical and international aspects of prevention of crimes that cause emergency situations in correctional colonies. The problematic issues of multiple crimes concerning emergency situations in correctional colonies are studied. The criminal and legal characteristics is carried out concerning crimes against life and health (articles 115, 348 of the Criminal Code of Ukraine), offenses against justice (articles 391, 392, 393 of the Criminal Code of Ukraine) and other crimes that cause emergency situations in correctional colonies (articles 294, 147, 349 of the Criminal Code of Ukraine). The status and trends, causes and conditions of crimes that cause emergency situations in correctional colonies are established. The characteristics of convicts committing crimes and victims of crimes that cause emergency situations in correctional colonies are shown. The system (common-social, specially-criminological and individual preventive measures) to prevent crimes that cause emergency situations in correctional colonies is carried out. The legal and organizational supports for the prevention of crimes that cause emergency situations in correctional colonies are researched. Suggestions for the improvement of current legislation and recommendations aimed at improving the practices of correctional colonies for the prevention of crimes that cause emergency situations are carried out.

Key words: crimes that cause emergency situations, correctional colonies, criminal and legal characteristics, criminological characteristics, convicts, prevention, legal support.